

Сергій Шаменков

Справжній образ барона Ієроніма Карла Фрідріха фон Мюнхгаузена

Serhii Shamenkov

The Historical Image of Baron Hieronymus Karl Friedrich von Münchhausen

Про цього барона напевно чули і діти, і дорослі, а його вигадані історії – не зовсім-то і дитячі, і не зовсім вигадані. Книга «Пригоди барона Мюнхгаузена», історії до якої збирали та впорядковували Рудольф Распе та Готфрід Бюргер, була широко відома читачам з усієї Європи (Кобзар 12–16). У цих небелицях, прикрашених гумором та яскравою фантазією, описуються історії з життя барона, який певний час насправді був у Гетьманщині та зокрема у Києві, де, вірогідно, був навіть двічі: на початку військового походу влітку 1738 р. та при його закінченні взимку того ж року.

У книжках з його історіями ілюстратори змальовують як правило немолодих уже дядьків з вусами та іспанською борідкою. Це перша суттєва помилка, оскільки насправді всі ці історії почали відбуватися з бароном тоді, коли він ще був не дідом, і навіть не людиною середнього віку, а у віці 17–18 років, коли він спочатку був пажем у почті герцога Антона Ульріха Брауншвейзького. Другою та не менш важливою

помилкою є те, як ілюстратори зображують одяг барона Мюнхгаузена – подібний на військовий, але повністю відірваний від реального вигляду історичного костюму того часу, як цивільного, так і військового. Відверто кажучи, ми не плем'яємо надії побачити в майбутніх видання книг про барона щось реалістичне, тому спробуємо представити читачам більш правдоподібний та історично достовірний образ справжнього барона Мюнхгаузена.

Отже, барон Карл Фрідріх Ієронім фон Мюнхгаузен (р.ж. 1720–1797) народився у німецькому містечку Боденвердер поблизу Ганновера. За шляхетною традицією, з 13 років він почав служити при брауншвейзькому дворі, а у 1735 р. став пажем герцога Карла. Брат герцога – герцог Антон-Ульріх Брауншвейзький вже у віці 25 років був шефом кірасирського полку та, будучи волонтером, втратив у боях при штурмах Очакова 1737 р. своїх пажів – одного вбитим, а другого пораненим. Через це він виписав з батьківщини нових пажів, одним з яких став юний

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

© Шаменков С. І., 2025

© Стрій, 2025

барон фон Мюнхгаузен. Сам герцог до 1737 р. не брав участі у військових кампаніях, але у тому ж році він в якості волонтера під командуванням фельдмаршала графа Мініха взяв участь у російсько-турецькій війні, відзначившись під час штурму Очакова. Пізніше за особисту хоробрість герцогу було присвоєно звання генерал-майора.

Юний барон фон Мюнхгаузен прибув у Санкт-Петербург наприкінці 1737 р., де приєднався до почту герцога. Відповідно, він фізично не встиг взяти участь у боях та штурмі Очакова в 1737 р. Але перебуваючи у почті герцога Антона-Ульріха, паж Мюнхгаузен брав участь принаймні літній кампанії 1738 р. російсько-турецької війни (Бантыш-Каменский 217). Його посада пажа герцога була досить почесною сходинкою у тогочасній придворній ієрархії. Крім періодів військових дій, у час, коли його патрон перебував при дворі, барон міг насолоджуватися придворним життям зі святами, маскарадами, феєрверками, концертами, парадними та полюваннями («Барон Мюнхгаузен – російський кирасир» 10, 11). Але повернімося до військових дій 1738 р. Герцог Антон-Ульріх разом зі слугами його почту, серед яких був і паж Мюнхгаузен, вирушили у військовий похід. Спочатку вони дісталися Дніпра та далі до фортець Кінбурн та Очаків, які були зриті. Отже, у цих місцях юний барон був та міг насолодитися причорноморськими краєвидами. У цій само кампанії юний паж Мюнхгаузен брав участь, або скоріше був свідком різних бойових зіткнень з турками, оскільки він був слугою герцога, а не простим вояком. Цілком можливо, що він був свідком того, як особисто фельдмаршал Мініх на чолі кирасирського загону атакував турок та визволив один з підрозділів бригадира Шипова (Бантыш-Каменский 188). Але ця військова кампанія загалом не відзначилася великими битвами чи вдалим облогами фортець. Літня військова кампанія 1738 р., у якій взяв участь барон, виявилася невдалою. Війська, три місяці маршируючи по степах України, спочатку до Києва, потім від нього до Дністра, підійшовши до фортеці Бендери, зрештою простояли якийсь час навпроти фортеці, на іншому березі, а наприкінці серпня повернули назад, до Києва. На зимових квартирах армія перебувала знов-таки у Києві і ймовірно, що і сам герцог з почтом також перепочивали тут якийсь час. Тож і Мюнхгаузен

Мал. 1. Портрет герцога Карла Брауншвейг-Вольфенбюттельського зі слугою на задньому плані.

мав можливість не тільки прогулятися Києвом, але й послухати різні військові байки, які потім він і використав у своїх розповідях.

Після завершення військової кампанії 1738 р. герцог Антон-Ульріх повертається у Санкт-Петербург і відповідно його паж Мюнхгаузен також. У столиці відбуваються значно цікавіші для обох речі – приготування до весілля герцога з племінницею імператриці Анни Іоанівни – Анною Леопольдівною, дочкою герцога Мекленбургського. Саме весілля відбувається на початку липня 1739 р. Барон Мюнхгаузен як слуга герцога та його паж, скоріш за все, перебував у цей час також у Санкт-Петербурзі, при дворі у почті герцога та на святкуванні таких важливих та цікавих для молодого барона подій.

У той же час, коли відбувалися приготування та саме весілля, армія фельдмаршала Мініха вирушила на черговий раунд російсько-турецької війни. У серпні 1739 р. відбувається битва при Ставучанах та подальший похід до

Мал. 2. Художня реконструкція вигляду барону Карла Фрідріха Ієроніма фон Мюнхгаузена під час служби в герцога Карла та його брата Антона-Ульріха (© С. Шаменков).

Хотинської фортеці, яка здалася 31 серпня. Після цього армія Мініха дійшла до р. Прут, а у грудні вийшла з Молдови. Але про всі події тієї воєнної кампанії молодий паж Мюнхгаузен дізнається вже пізніше, від учасників походу.

У своїй статті, присвяченій барону Мюнхгаузену, німецький письменник Федор Карл Марія фон Цобельтіц писав про участь барона у двох воєнних кампаніях проти турок: «*Der junge Baron machte zwei Feldzüge gegen die Türken mit, in denen er sich hervorragend auszeichnete*» (Zobeltitz 248). Але переконливих свідчень не навів, і їх поки не знайдено. Ще раз наголосимо, що в документах, які стосуються барона Мюнхгаузена, немає прямих згадок про те, що він брав участь у битвах та облозі Очакова 1737 р. та Хотина 1739 р. Сама логіка подій, а саме підготовка у столиці до весілля герцога Антона-Ульріха та обов'язки пажа підказують нам, де він міг бути – при дворі біля патрона. Свідчень того, що він полишав герцога та брав участь у бойових діях, у нас немає.

У грудні того ж 1739 р., тобто у 19-річному віці, Мюнхгаузен поступає корнетом у елітний Брауншвейг-Люнебурзький кірасирський полк, яким колись командував його патрон, герцог Антон-Ульріх, та який дислокувався у м. Рига («Барон Мюнхгаузен – российский кирасир» 10, 11).

У наступних війнах барон участі не брав. А в 1744 р. він відмітився тим, що вже в чині поручника очолював ескорт, який зустрічав Софію-Августу-Фредеріку – майбутню імператрицю Катерину II. У 1750 р. він уже ротмістр, а трохи згодом бере відпустку на рік «для надзвичайних і необхідних потреб» та від'їжджає до рідного міста Боденвердер за сімейними справами. Однак назад на службу він так і не повернувся, ставши жити на батьківщині звичайним життям поміщика, та почавши розповідати своїм друзям дивовижні історії про свої пригоди у «країні білих ведмедів» (Макаров 253).

Одяг пажа Мюнхгаузена

Пажі – слуги знатних панів, мали супроводжувати своїх патронів під час виїздів, при каретах або коли патрон виїжджав верхи. Спеціальні слуги-сороходи бігли з палицями перед конем або перед каретою патрона, в слуги-гайдуки,

одягнені в одяг в угорському стилі, йшли поряд із каретою. Іноді укази регламентували кількість та тип слуг при каретах. Наприклад: «*лицам 1-2 классов имеют у каждой кареты по 2 гайдука, от 8 до 12 лакеев, по два скорохода, а кто пожелает, то еще по 2 пажа и по 2 егеря*» (Авсеенко 70, 94). Одяг кожного з цих типів слуг мав різний вигляд. При урочистостях слуги та пажі носили розшиті галунами комплекти «пари» європейського одягу, а також вбрання, стилізоване під східноєвропейський, турецький або угорський одяг. Одночасно паж ймовірно міг мати кілька варіантів такого одягу та перевдягатися згідно з примхами свого патрона. Який одяг носили Брауншвейзькі пажі, ми можемо уявити, роздивляючись тогочасні портрети Брауншвейзьких герцогів, на яких трапляються і зображення слуг. Можна помітити, що вони носили одяг у європейському та умовно еkleктичному угорсько-османському стилі. Так, на полотні 1762 р., де зображена родина герцогів Брауншвейзьких, на тлі показані слуги. Один – мулат у синьому з жовтою підкладкою каптані, а двоє інших слуг йдуть у парку в жовтих каптанах з підкладкою синього кольору («Tischbein - Charles I»).

Наступний портрет може нам більше допомогти уявити одяг пажа Мюнхгаузена. На портреті, де зображено герцога Карла, брата Антона-Ульріха Брауншвейг-Вольфенбюттельського, показаний слуга або паж у синьо-сірому одязі, обшитому срібними галунами (Мал. 1) («Lüders - Charles I»). Оскільки цей портрет найбільш близький за часом, та тому що власне в герцога Карла і був спочатку пажем барон Мюнхгаузен, цілком виглядає вірогідним, що такого типу одяг міг носити і наш герой (Мал. 2). Ще один портрет початку 1740-х рр. показує сестру герцога Єлизавету-Крістіну. На ньому видно і слугу або пажа в одязі угорського типу червоного кольору із синім обшлагом та ташкою, на яку нашито її вензель («Elisabeth Christine of Brunswick-Bevern»). Вірогідно, подібні варіанти одягу з такою ж комбінацією кольорів носив і барон Мюнхгаузен під час служби в герцога Карла та його брата Антона-Ульріха. Відповідно у такому одязі він міг супроводжувати герцога і під час його воєнних походів по українським степам та під час перебування у Києві.

Бібліографія

- «Elisabeth Christine of Brunswick-Bevern, queen of Prussia.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Elisabeth_Christine_of_Brunswick-Bevern,_queen_of_Prussia.jpg. Accessed 1 July 2025.
- «Lüders - Charles I, Duke of Brunswick-Wolfenbüttel.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Lüders_-_Charles_I,_Duke_of_Brunswick-Wolfenbüttel.png. Accessed 1 July 2025.
- «Tischbein - Charles I, Duke of Brunswick-Wolfenbüttel and his family - Museumslandschaft Hessen Kassel.» *Wikimedia Commons*, commons.wikimedia.org/wiki/File:Tischbein_-_Charles_I,_Duke_of_Brunswick-Wolfenbüttel_and_his_family_-_Museumslandschaft_Hessen_Kassel.png. Accessed 1 July 2025.
- Zobeltitz, F. «Münchhausen und die Münchhausiaden.» *Zeitschrift für Bücherfreunde*. Bielefeld und Leipzig, 1897, p. 247–254.
- Авсеєнко, В.Н. *История города С.-Петербурга в лицах и картинках. 1703-1903*. Санкт-Петербург: Сотис, 1993.
- Бантыш-Каменский, Д.Н. *Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов с 48 портретами*. Ч.1, Санкт-Петербург: Типография 3-го Департамента Мин. гос. имуществ, 1840
- «Барон Мюнхгаузен – российский кирасир. Документы 1739–1741 гг.» *Российский архив*. Том VI. Москва: Тритэ, 1995.
- Кобзар, О.І. «Хто він, барон Мюнхгаузен?» *Філологічні науки*, №16, 2014, с. 12–17.
- Макаров, А.Н. *Приключения барона Мюнхгаузена*. Москва: Наука, 1984.

